

מידע על שוויון



גליון מספר 1
ספטמבר 91
מסוס של מרכז אדוה ת.ד. 36448
תל-אביב 61363 טל. 03-615470

© כל הזכויות שמורות למרכז אדוה 7029-0792 ISSN

החינוך בישראל

קווי הפרדה ואי-שוויון במערכת החינוך בישראל

דבר המערכת

מזה שנים מצוייה החברה הישראלית בתהליך של הגברת אי-השוויון. הרעיונות של שוויון וצדק חברתי, שבעבר היו הנחות יסוד רווחות, הולכים ונחלשים. סולם השכר הישראלי דומה לזה של רבות מארצות העולם השלישי. בני הדור השני והשלישי של העולים מארצות ערב רחוקים היום מבני-גילם האשכנזים בחינוך, בתעסוקה ובדירור, משהיו בני הדור הראשון. נשים משתכרות היום פחות, יחסית לגברים, משהשתכרו לפני עשור, וייצוגן הפוליטי קטן. פלסטינים אזרחי ישראל עובדים לרוב במקצועות של צווארון כחול, בין אם למדו ובין אם לאו. פלסטינים מן השטחים הכבושים מקבלים את השכר הנמוך ביותר, ואינם נהנים מהנהנה מקצועית.

מידע על שוויון מבקש להעלות את רעיונות השוויון והצדק חברתי על סדר-היום הציבורי של החברה הישראלית.

מידע על שוויון יציג תמונה עדכנית ומפורטת של מצב השוויון בתחומים השונים של ח"י החברה — חינוך, דירור, שכר, שירותי בריאות ונוהי בילוי בשעות הפנאי. הנחונים יצגו בצורה בהירה ככל האפשר, כך שיוכלו בקלות עלידי כל קורא וקוראת.

מידע על שוויון ידגיש את ההשוואה בין הקבוצות השונות בחברה הישראלית, כמו גם את זו שבין המצב בעבר ובהווה וזו שבין החברה הישראלית וחברות אחרות — אלה העכנות לנו, ואלה שמעבר לים.

מידע על שוויון מיועד לכל ישראלית וישראלי שאיכפת להם, לפעילי ופעילות ארגונים המנסים לקדם את רעיונות השוויון והצדק החברתי, ולמעצבי מדיניות חברתית.

המועברים עלידי משרד החינוך. למרות שאספקת שירותי החינוך נתונה ברובה המכריע בידי רשות אחת — הממשלה, ולמרות ששירות זה הוא בגדר חובה (עד לגיל 15), איכותו של השירות החינוכי הניתן לחלקיה השונים של האוכלוסיה אינה שווה, ויש מידה גדולה מאוד של אי-שוויון בחישובים הלימודיים של מקבלי השירות — התלמידות והתלמידים. למרות הרוח האוניברסליסטית של חוק חינוך חובה, מערכת החינוך מאופיינת עלידי מידה גדולה של הפרדה פנימית.

קו הפרדה אחד נקבע בחוק חינוך ממלכתי (1953), אשר הכיר בשלושה סוגים של בתי-ספר יהודיים: בתי-ספר חילוניים ("ממלכתיים"), בתי-ספר דתיים ("ממלכתיים-דתיים") ובתי-ספר חרדיים ("החינוך העצמאי"). החוק העניק לכל אחד משלושת אלה מסגרת ניהולית משלו בתוך משרד החינוך — ובכך הנציח הפרדה

בישראל, המדינה מעניקה לכל הילדות והילדים חינוך ממלכתי, שהוא בגדר חובה מגיל 5 ועד גיל 15. באוגוסט 1949, כשנה לאחר הקמת המדינה, קיבלה הכנסת את חוק חינוך חובה, אשר קבע כי "הממשלה אחראית למתן חינוך חובה חינוך" לגילאי 5 עד 13; בשנת 1968 הוארכה חלות חובת החינוך עד לגיל 15; בשנת 1978 הוארכה חלות חינוך חינוך עד לכיתה י"ב. החינוך חסודי, וחלק ניכר מן החינוך התיכון, הוא ממלכתי, מתוקף חוק חינוך חובה (1949). הממשלה, באמצעות משרד החינוך, מעניקה הכרה לבתי-ספר, קובעת את תכני הלימודים, מסמיכה את המורות והמורים, מפקחת על עבודתם, מעניקה תעודות לבוגרי שלבי הלימוד השונים, והיא גם אחראית למימון מרבית ההוצאות. תרשויות המקומיות אחראיות לפתיחתם של מוסדות לימוד ולאחזקתם; המימון לכך בא מארנונה מקומית ומכספים

חוכן עניינים

קווי הפרדה ואי-שוויון במערכת החינוך בישראל	עמ' 1
חינוך יסודי: פערים של שנתיים	עמ' 3
חינוך תיכון: הרוב אינו משיג תעודת בגרות	עמ' 5
השכלה גבוהה: פריבילגיה של מעוט	עמ' 8
אי-שוויון בין-מיני: שיעורי למידה ומסלולי לימוד	עמ' 9
עבר והווה: האם הפערים קטנים?	עמ' 10
הישגי החינוך בישראל ובעולם	עמ' 10
מבט לעתיד	עמ' 11
ציין לשבח	עמ' 12

שחיתה קיימת עוד בתקופת המנדט.

קו הפרדה שני הוא זה החוצה בין בתי-הספר היהודיים ובין אלה הערביים. הפרדה זו אינה מעוגנת בחוק כלשהו, אולם היא משקפת מדיניות שביקשה לשמור את ההפרדה ששררה בתקופת המנדט, עת הערבים למדו בבתי-ספר של ממשלת המנדט, ואילו היהודים למדו במערכת שהוגדרה כפרטית ונוהלה על-ידי ועד החינוך של הוועד הלאומי.

קו הפרדה חשוב שלישי הוא זה החוצה, בתוך בתי-הספר היהודיים – על כל שלושת הזרמים שלהם – בין תלמידים "רגילים", שרובם אשכנזים, ובין תלמידים המוגדרים כ"טעוני טיפוח", ואשר רובם ככולם מזרחים. הפרדה זו אינה מעוגנת בחוק כלשהו, וגם אינה באה לידי ביטוי במסגרת ניהולית נפרדת בתוך משרד החינוך. מקורה במדיניות שנקט משרד החינוך החל בשנות ה-60, שמטרתה המוצהרת הייתה לשפר את הישגיהם הלימודיים של בני ובנות היהודים יוצאי ארצות האיסלאם, אך בפועל היא יצרה קטיגוריה נפרדת, של תלמידים "טעוני טיפוח".

מימד נוסף, החוצה את הקווים העדתיים, הלאומיים והדתיים, ואשר אינו בא לידי ביטוי בכינויים הרשמיים של מסגרות הלימוד

הנפרדות, הוא זה המעמדי: בתי-הספר ל"טעוני טיפוח" נושאים מאפיינים רבים של מה שבארצות אחרות מוכר כבתי-ספר לילדי פועלים ופועלות, וכך גם בתי-הספר הערביים, שמרבית תלמדיהם ותלמידותיהם באים ממשפחות של פועלים.

במבט כולל ניתן לומר, אם כן, כי קווי-ההפרדה העיקריים הם לאומיים-מעמדיים ועדתיים-מעמדיים, ויוצרים שלוש קבוצות מובחנות למדי: המעמד הבינוני והגבוה האשכנזי, שבניו ובנותיו מאכלסים את בתי-הספר הרגילים, או הטובים, הן בחינוך הממלכתי, הן בחינוך הממלכתי-דתי והן בחינוך החרדי; המעמד הבינוני-הנמוך והנמוך המזרחי, שבניו ובנותיו מאכלסים בחלקם הגדול את בתי-הספר לתלמידים "טעוני טיפוח", והמעמד הבינוני-הנמוך והנמוך הערבי, שבניו ובנותיו לומדים רובם ככולם בבתי-ספר נפרדים.

בתי-הספר הישראלי אינו מפגיש תלמידים ותלמידות מן הקבוצות השונות אלא בשלבים מאוחרים ביותר. ערבים ויהודים נפגשים לראשונה רק באוניברסיטה. כך גם לגבי מרבית היהודים החילוניים והיהודים הדתיים – במידה ואלה האחרונים לומדים באוניברסיטה. מזרחים ואשכנזים נפגשים תחת קורת-גג אחת

לרוב רק בחטיבת-הביניים, באותן רשויות מקומיות (מעט למעלה ממחצית) בהן הונהגו הרפורמה והאינטגרציה; אלא שתחת אותה קורת-הגג המשותפת, לומדים מרביתם במסלולים נפרדים.

ככלל ניתן לומר כי **ההפרדה הולכת יד ביד עם אי-שוויון**. בתי-הספר הטובים ביותר, וההישגים הלימודיים הגבוהים ביותר, הם אלה של מעוט – בני המעמד הבינוני והגבוה האשכנזי, בין אם זה החילוני ובין אם זה הדתי; בקצה השני עומדים בתי-הספר וההישגים של הרוב – בני המעמדות הנמוכים יותר, המזרחים והערבים.

בתוך כל אחת מן הקבוצות השונות קיים קו הפרדה ברור למדי בין נשים וגברים. בדרך-כלל מתבטאת ההפרדה בתכני הלימוד – למשל, מספר גדול יותר של בנות במסלולים הומאניים, ומספר גדול יותר של בנים במסלולים ריאליים, בבתי-ספר תיכוניים עיוניים; או נגרות ומכניקה לבנים, פקידות ואופנה לבנות, בבתי-ספר מקצועיים; ואולם בכמה מן היישובים המוסלמיים והדרוזיים, ואצל היהודים החרדים, ההפרדה היא לעתים פיזית, דהיינו, לימוד בכיתות נפרדות או בבתי-ספר נפרדים, ומלווה באי-שוויון בין-מיני בשיעורי למידה בתיכון ובאוניברסיטה.





חינוך יסודי: פערים של שנתיים

הלימודים בבית-הספר היסודי נמשכים, באותם יישובים בהם הונהגה הרפורמה (שיצרה חטיבת-ביניים ובה הכיתות ז', ח' ו-ט'), 6 שנים. ביישובים בהם לא הונהגה הרפורמה נמשכים הלימודים 8 שנים. שיעור הלמידה בגיל 6-13 בישראל הוא גבוה, בדרך-כלל - דומה לזה של ארצות העולם הראשון.

שיעורי למידה בבית-ספר יסודי בארצות נבחרות בעולם (באחוזים)

1988	ישראל - יהודים	98.3
1990	ישראל - ערבים	95.1
1992	ארצות-הברית	95.0
1994	קנדה	97.0
1996	הולנד	100.0
1998	אונגריה	100.0
2000	יפן	100.0
2002	מקסיקו	100.0
2004	מצרים	90.0
2006	עיראק	86.0
2008	סוריה	99.0
2010	ירדן	93.0

מקורות: לט"ס, שנתון סטטיסטי לישראל, 1990, לוחות 22.12 ו-22.13; J. UNESCO, 1999, Statistical Yearbook, Paris, Table 3.2. הערה: הנתונים לגבי ישראל מתייחסים לגילאי 6-13.



בתיכון (שהיו כרוכים אז בתשלום שכר לימוד): ב-1957, רק 46% מיוצאי אסיה ואפריקה עמדו במבחן (רובם בציון מספיק בקושי ומספיק, לעומת 81% מיוצאי אירופה ואמריקה (רובם בציון טוב ומעלה).¹ הגורמים הישירים לשיעור ההצלחה הנמוך היו, בין השאר, רמה ירודה של כוח-ההוראה ביישובי העולים, מחסור מתמיד במורות ומורים, מחסור במבנים ובציוד לימודי, תכנית-לימודים שתכניה היו זרים לילדי העולים, התעלמות מתכנים שהיו קרובים לעולמם התרבותי של העולים, כולל השפה והתרבות הערבית, וחסר של ניכור בין אנשי מערכת החינוך לבין ההורים ביישובי העולים.²

בתחילת שנות ה-60, כאשר התברר כי בעקבות הכשלון של החינוך היסודי יש אך צעירים וצעירות מזרחים מעטים המגיעים לתיכון, נקט משרד החינוך בצעדים שנועדו להעניק להם טיפול ייחודי. **צעדים אלה זכו לכינוי "מדיניות הטיפוח", והם יצרו קטיגוריה נפרדת של תלמידים ותלמידות, שהוגדרו כ"טעוני טיפוח" - כאלה שמוצאם מאסיה או מאפריקה, שאבותיהם בעלי השכלה נמוכה ושמשפחה הנפשות במשפחותיהם גדול, וקטיגוריה נפרדת של בתי-ספר - "בתי-ספר לתלמידים טעוני טיפוח".** צעדי הטיפוח כללו ספרים מיוחדים, מורים ומורות שקיבלו הכשרה מיוחדת, תכניות לימודים מיוחדות, שיעורי העשרה וכיו"ב. משרד החינוך הקצה לכך תקציבים מיוחדים, והקים גופי פיקוח מיוחדים. ביסוד המדיניות החדשה עמדה הנחה, שזכתה לניסוחים תיאורטיים מגוונים, לפיה תלמידים ותלמידות אלה חסרים את הכלים האינטלקטואליים הדרושים להתמודדות עם תכנית הלימודים הרשמית, ועל כן הם זקוקים לתכניות טיפוח ייחודיות.³

מאז, השתרש המינוח: "בתי-ספר לתלמידים טעוני טיפוח" קיימים בכל השכונות ועיירות הפיתוח, ומהווים למעשה מסגרת ייחודית בתוך מערכת החינוך היחודית. מסגרת זו מתאפיינת במורות ומורים בעלי כישורים פורמאליים נמוכים, יחסית, הנותנים לפקפק ביכולת תלמידיהם, והמלמדים לרוב תכנית לא מלאה ופחות דורשנית מאז הנלמדת בבתי-הספר הטובים. עד היום, למעלה ממחצית מכלל התלמידים והתלמידות המזרחים בבתי-הספר היסודיים ובחטיבות-הביניים מוגדרים כ"טעוני טיפוח".⁴ - ואולם התינוג השלילי, והציפיות הנמוכות המתלוות אליו, פוגעים במידה רבה במרבית הילדים והילדות המזרחים, גם כאלה שהוריהם אמידים ומשכילים ומספר אחיהם או אחיותיהם קטן.

נציין כי בבתי-הספר הערבים יש שיעור גבוה של נשירה לקראת סוף הלימודים בבית-הספר היסודי; דו"ח ממשלתי משנת 1985 מצא כי לפחות 20% מאלה המתחילים את לימודיהם בכיתה א' פורשים מן הלימודים עוד בטרם סיימו את בית-הספר היסודי: כבר בסוף בית-הספר היסודי בולטים הבדלים בין בתי-הספר היסודיים השונים. אנו נציג את אי-השוויון תוך העייתיות לשניים מקווי-ההפרדה שהצגנו לעיל: ההפרדה בין בתי-ספר רגילים ובין בתי-ספר לתלמידים "טעוני טיפוח", וההפרדה בין בתי-ספר יהודיים ובין בתי-ספר ערביים.

בתי-ספר רגילים לעומת "בתי-ספר לתלמידים טעוני טיפוח"
ההבדלים בין שני סוגי בתי-ספר אלה מקורם עוד בשנות ה-50 וה-60; אז הם התבטאו בשיעור נמוך של הצלחה של בני וגנות העולים מארצות האיסלאם בבחינות ה"סקר", שמטרתן היתה לברור את בוגרי בית-הספר היסודי הראויים לתמיכת המדינה במהלך חלימודיהם

למרות ששיעור הלמידה הכולל הוא גבוה, הוא איננו אחיד בקרב קבוצות האוכלוסיה השונות. בעוד שאצל הערבים הנוצרים שיעור הלמידה אף גבוה במעט מזה של היהודים, הרי שאצל המוסלמים שיעורי הלמידה בגיל 6-13 נמוכים יותר, כפי שנראה בלוח הבא:

תלמידים בבית-ספר לפי דת, גילאי 6-13 (באחוזים)

98.6	נוצרים
98.3	יהודים
97.9	דרוזים
94.4	מוסלמים

מקור: לט"ס, שנתון סטטיסטי לישראל, 1999, לוחות 22.12 ו-22.13.

חקיקה חדשה אוסרת אפלייה על רקע עדתי

בחודש מאי 1991 קיבלה הכנסת תיקון (מס. 18) לחוק חינוך חובה (1949), האוסר על אפלייה על רקע עדתי בקבלת תלמידים וברישומם למוסדות חינוך. זאת בעקבות עתירה של הורים מזרחים מבני-ברק, שילדיהם לא התקבלו לבית-ספר חרדי מקומי, שהנהיג מבססה של 30% עבור ילדים מזרחים. וזו לשון התיקון: "רשות חינוך מקומית ומוסד חינוך לא יפלו מטעמים עדתיים בכל אחד מאלה: (1) רישום תלמידים וקבלתם; (2) קביעת תכניות לימודים ומסלולי קידום נפרדים כאותו מוסד חינוך; (3) קיום כיתות נפרדות כאותו מוסד חינוך".

המחקר המקיף ביותר שנערך בישראל על הישגי בתי-הספר היסודיים העלה כי "ההבדלים בין שתי קבוצות המוצא ברמת הביצוע הממוצעת מגיעים לכדי פער של שנתיים בכיתות ד'-ו'".

ההבדל בין בתי-ספר רגילים לבתי-ספר "ל"טעוני טיפוח" חוצה את הקו המפריד בין החינוך הממלכתי (החילוני) לחינוך הממלכתי-דתי: בכל אחד מהם, בתי-הספר ל"טעוני טיפוח" הם בתי-הספר הפחות טובים.

לאן הולכים התקציבים

ההודעות התחזיות של משרד החינוך על "תקציבים מיוחדים" לבתי-ספר ל"טעוני טיפוח" גרמו להשתרשות הדעה בציבור כי בתי-הספר בשכונות ובעיריית-הפיתוח נהנים ממשאבים גדולים. בדיקה שנערכה במשרד החינוך מפריכה את הדעה: "שירותים ותכניות, שהיו מלכתחילה מיועדים לקדם בתי-ספר ל"טעוני טיפוח, התרכזו בעיקר בבתי-ספר מבוססים, או שהתחלקו במידה שווה בין שלושת סוגי בתי-הספר – טעוני טיפוח, אינטגרטיביים ומבוססים".

בתי-ספר יהודיים

לעומת בתי-ספר ערביים

ערבים לומדים, כאמור, בנפרד מיהודים. החפירה, שמקורה עוד בתקופת המנדט, נשמרת לאחר הקמת מדינת ישראל, וקיבלה חיזוק מן ההפרדה הגיאוגרפית בין יישובי הערבים ויישובי היהודים, כמו גם מן הממשל הצבאי שהוטל על אזורי היישוב הערבים, שהגביל את חופש התנועה של התושבים והוסר רשמית רק ב-1966.

למרות החלוקה הדתית-עדתית הפנימית, בין מוסלמים (שהם הרוב) – למעלה מ-80% מכלל התלמידים הערבים, נוצרים ודרוזים, בתי-

הספר היסודיים הערבים מתאפיינים במידה גבוהה של הומוגניות. בהשוואת כוללת ניצבים בתי-ספר אלה, פרט ליוצאים-מ"הכלל לא רבים, במעמד קרוב לזה של בתי-הספר ל"תלמידים טעוני טיפוח", דהיינו, בתי-הספר של מזרחים בשכונות ובעיריית הפיתוח, ובמרחק ניכר מבתי-הספר של המעמד הבינוני והגבוה היחודי. חוקרי חינוך מצביעים על פער של שתי שנות לימוד בין תלמידים ערבים ויהודים: פער דומה לזה שנמצא, כאמור לעיל, בין בתי-ספר יהודיים בשכונות המבוססות ובין בתי-ספר לתלמידים "טעוני טיפוח". צוות חוקרים אחד מצא בבדיקה של הישגים בחשבון כי "שיעורי ההצלחה... בקרב המוסלמים... דומים בתחומים רבים לאלה שבקרב יוצאי אסיה אפריקה דור ראשון...".

בניגוד ל"בתי-הספר לטעוני טיפוח" בשכונות ובעיריית הפיתוח, שבשנות ה'60 זכו לתשומת לב מיוחדת – שהולידה, אמנם, את מדיניות ה"טיפוח" הלא-שוויונית – בתי-הספר הערבים לא נהנו מעולם מתכנית ממשלתית ייחודית, וגם לא ממסגרת תקציבית מיוחדת. דו"ח של ועדה ממשלתית משנת 1985 מצביע על שיעור גבוה – רבע – של מורים לא מוסלמים, על מחסור במבנים ובחדרי כיתות, על מספר ממוצע גבוה של תלמידים בכיתה (31.2 לעומת 26.3 במגזר היהודי), על מחסור בספרי-לימוד ועל פיגור ביישום תכניות-לימוד חדשניות.

מעמדם הדומה של בתי-הספר של הערבים ושל המזרחים קשור, בעיקרו, למעמדם החברתי הדומה של בני ובנות שתי הקבוצות הללו. בישראל נהוג לערוך השוואות מעמדיות נפרדות, בין ערבים ויהודים, מצד אחד, ובין מזרחים ואשכנזים, מצד שני. בדימוי הציבורי, שלוש הקבוצות נתפסות כעומדות על סולם שבראשו האשכנזים, באמצעיתו המזרחים ובתחתיתו הערבים. בפועל, מעמדם של המזרחים קרוב לזה של הערבים ורחוק מזה של האשכנזים. כך, למשל, ההכנסה החודשית הממוצעת של משק-בית עירוני ערבי שבראשו שכיר עמדה ב-1988 על 2,012 ש"ח, סכום נמוך במעט מזה שקיבל משק-בית עירוני שבראשו

מחסור בשירותי חינוך לגיל הרך

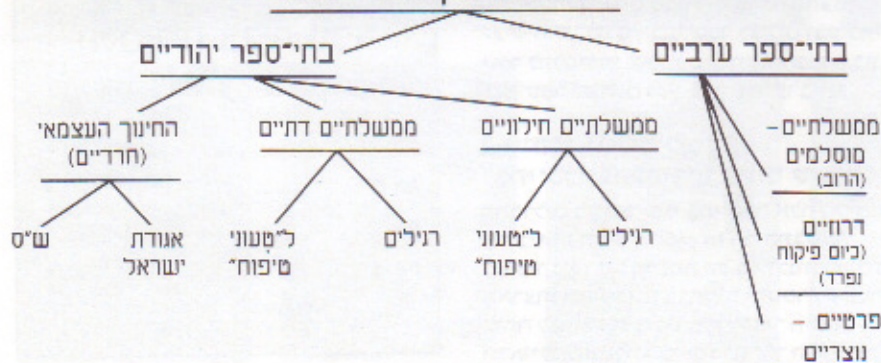
מוסדות החינוך לגיל הרך במגזר הערבי הם מעטים. לגילאי 2 – שאצל היהודים, 67% מהם מצויים במעונות – אין במגזר הערבי מעונות או גנים. בקרב גילאי 3 הערבים, רק 20% מבקרים בגן טרום-חובה, בהשוואה ל-92% מבני גילם היהודים. בגיל 4, שיעור הלמידה של ערבים בגנים עומד על 40%, בהשוואה ל-99% אצל היהודים.

יהודי יליד ישראל שאביו יליד אסיה או אפריקה – 2,494 ש"ח – ונמוך בהרבה מזה שקיבל משק-בית עירוני שבראשו יהודי יליד ישראל שאביו יליד אירופה או אמריקה – 3,734 ש"ח (אך יש לציין כי במשק-בית ערביים מספר נפשות גבוה עוד יותר מאשר במשק-בית מזרחיים, כך שההכנסה לנפש אצלם נמוכה יותר).

מחסור בשירותים חינוכיים נלווים

רבים מן השירותים הנלווים הניתנים בבתי-ספר יהודיים, כגון ייעוץ חינוכי, ייעוץ פסיכולוגי, שירותי רופא/ה, אחות, רופא/ת שיניים, עובדת סוציאלית או קציני ביקור סדיר, אינם ניתנים במרבית בתי-הספר הערביים. מפאת נדירותם של שירותים אלה, לא נכללו בבתי-הספר הערבים בסקר שירותי רווחה וחינוך בבתי-ספר יסודיים שנערך בשנת 1989. הוועדה הממשלתית לבדיקת החינוך הערבי ציינה בדו"ח שלה משנת 1985 כי בנוסף על שירותים אלה, רבים מבתי-הספר הערבים חסרים גם מורים בעלי הכשרה להוראת מקצועות ייחודיים, כגון אמנות, מלאכה, מוסיקה, חינוך גופני, וכן אומנויות שונות.

ההפרדה בין בתי-הספר

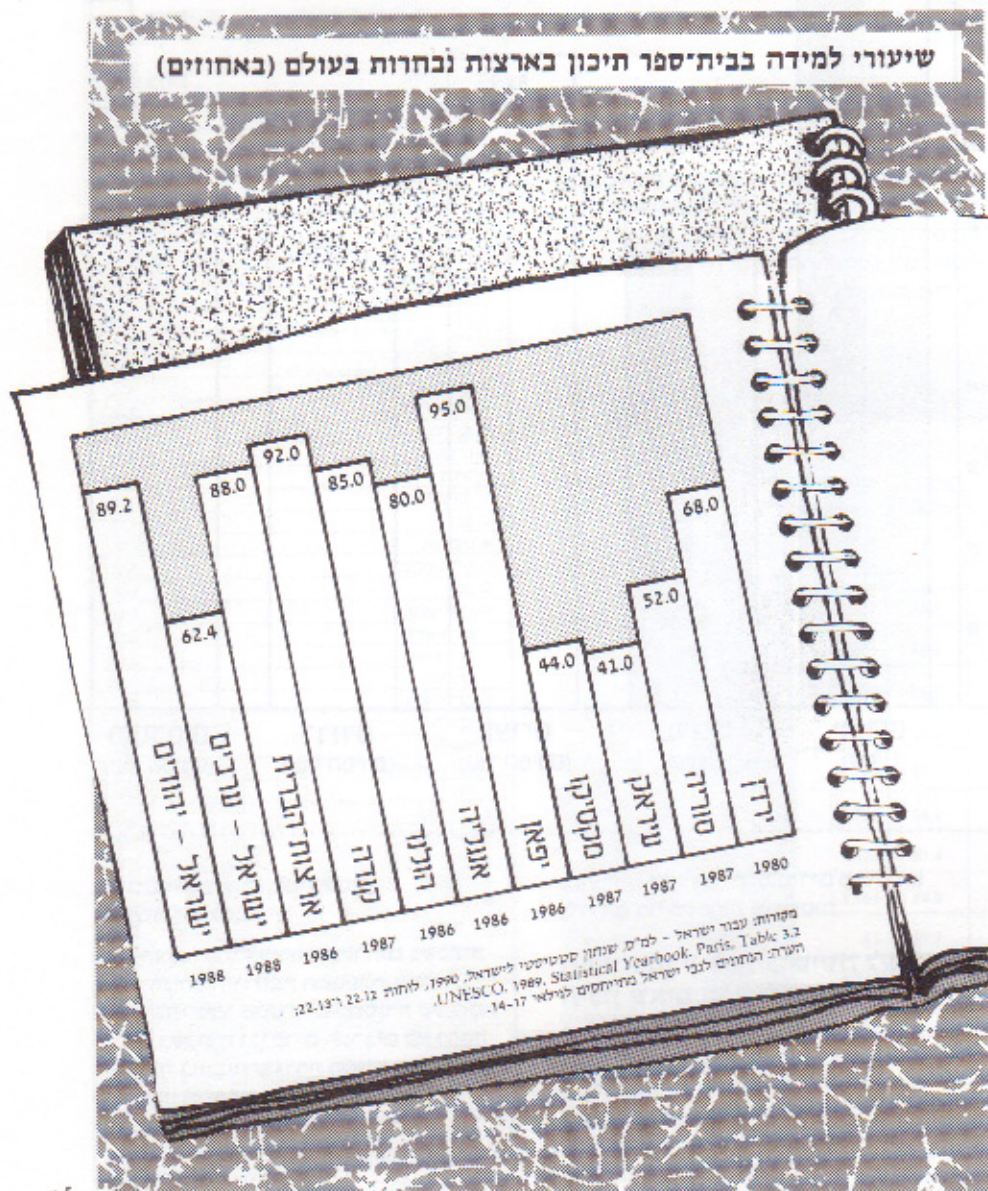


שיעורי הלמידה בגיל תיכון בישראל שונים עבור יהודים וערבים: אצל יהודים השיעור הוא גבוה, ודומה לזה הרווח בעולם הראשון – 89.2%; אצל ערבים הוא נמוך יותר באורח משמעותי – 62.4% (וקרוב לזה הרווח בעולם השלישי).¹⁶

מאז 1968, השנה בה אישרה הכנסת את תכנית הרפורמה בחינוך, יש בישראל שתי מתכונות של חינוך תיכון. באותם יישובים בהם הונהגה הרפורמה החינוך התיכון לשניים: 3 כיתות של חטיבת-בניים (ז, ח, ט, י, י"א, י"ב) ו-3 כיתות של חטיבה עליונה (י"א, י"ב וי"ג). בשנת 1989 למדו במתכונת של הרפורמה 56.8% מקבוצת הגיל היהודית;²² השיעור המקביל בקרב קבוצת-הגיל הערבית היה נמוך במעט – 50.5%.²³ ביישובים בהם לא הונהגה הרפורמה מומדים בבתי-הספר היסודי עד כיתה ח, והתיכון הוא בו 4 כיתות – ט עד י"ב.

בחינוך התיכון יש מספר קווי בידול או הפרדה, המלווים באישויון. קו הפרדה ראשון הוא זה שבין בתי-ספר עיוניים ובין בתי-ספר מקצועיים. בתי-הספר המקצועיים, שמספרם עם הקמת המדינה היה קטן, הוקמו בקצב מאזור החל בשנות הששים, ונועדו בעיקר להיות מסגרת המשך לבוגרי בתי-הספר היסודיים בשכונות ובמחנות הפיתוח, שלא עמדו אז בדרישות הכניסה של בתי-הספר התיכוניים העיוניים. כיום לומדים מעט למעלה ממחצית מכלל תלמידי התיכון היהודים בבתי-ספר מקצועיים.²² בשנות השבעים המאוחרות, כשני-שליש מתלמידי התיכון המזרחים למדו בחינוך המקצועי. ב-1982, השנה האחרונה לגביה פורסמו נתונים, עמד השיעור על 61.1%.²³

מרבית בתי-הספר המקצועיים אינם מעניקים חינוך שווה-ערך לזה של בתי-הספר העיוניים. רק מסלול אחד מתוך השלושה הנהוגים בבתי ספר אלה, המסלול המקצועי התיכון (מסמית), מכין את תלמידיו לבחינות בגרות; השניים האחרים, המסלול המקצועי המקצועי (מסמ"מ) והמסלול המקצועי המיוחד (מסמ"מ) אינם מכינים לבחינות הבגרות. במסלול המקצועי התיכון לומדים רק מעט יותר ממוחצית תלמידי החינוך המקצועי.¹⁴ רק בחלק מכיתות מסלול זה תלמידים הם ברמה מקבילה לא הנהוגה בבתי-הספר העיוניים. ההבדל בא לידי ביטוי ברור בשיעורי ההצלחה בבחינות הבגרות: ב-



1988, שיעור ההצלחה בקרב בוגרי החינוך המקצועי עמד על 45.5% בלבד – לעומת 70.5% בקרב בוגרי החינוך העיוני.²⁵

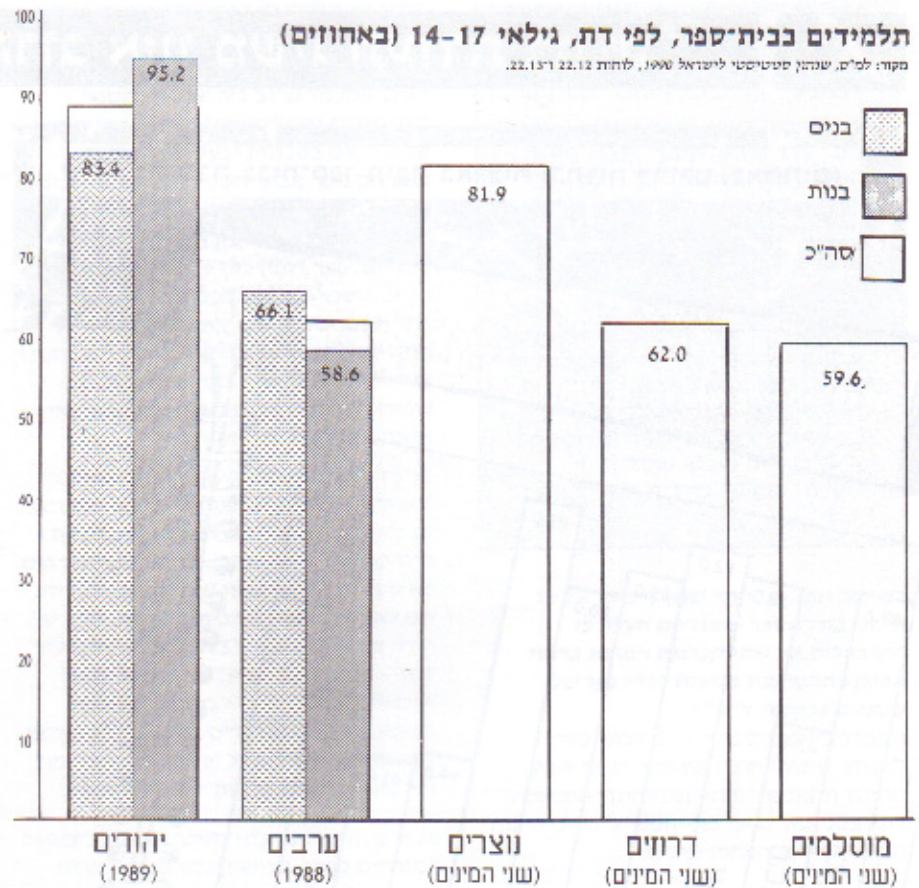
קו ההפרדה השני הוא זה הלאומי. כמו בחינוך היסודי, גם בתיכון לומדים ערבים ויהודים בנפרד – להוציא מיעוט קטן של ערבים, בני משפחות מבוססות, הלומדים בבתי-ספר יהודיים.

ההבדל הבולט ביותר בין שתי המערכות הוא
בשיעורי הלימוד בתיכון. בעוד שבקרב היהודים
רוב-רובם של בנ/ות הנזכר מצויים במסגרת
לימודית תיכונית – כ-90% מילאי

17-14 – חרי בקרב הערבים יש נשירה גדולה במעבר לתיכון, ושיעור חלמידה הכללי בו הוא נמוך: רק 62% מגילאי 17-14. יחד עם זאת יש לשים לב להבדלים פנימיים חשובים: ראשית, ההבדל בין המינים: בקרב היהודים, שיעור הלמידה של הבנות – 95.2% גבוה באורח משמעותי מאשר של הבנים – 83.4%, בעוד שצאצא הערבים ההבדל הוא בכיוון ההפוך: שיעור הלמידה של הבנים – 66.1% גבוה מזה של הבנות – 58.6%. דבר שני, יש הבדלים משמעותיים בשיעורי הלמידה של שלוש הקבוצות האתניות הערביות המרכזיות: שיעור הלמידה אצל הנוצרים קרוב למדי לזה של היהודים, ואילו אצל חדרונים, ובמיוחד אצל

תלמידים בבית-ספר, לפי דת, גילאי 14-17 (באחוזים)

מקור: למ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 1990, לוחות 22.12 ו-22.13.



האנגלית והעברית תופסים בהן מקום מרכזי. המקצועות הנלמדים לקראת בחינות הבגרות מחולקים ל-5 יחידות לימוד כל-אחד. הדרישות החדשות קובעות כי כמועמדים/ות להתקבל ללימודים באוניברסיטאות ייחשבו רק אלה שתעודת הבגרות שלהם כוללת אנגלית ברמה של 4 יחידות לפחות, מתמטיקה ברמה של 3 יחידות לפחות, ומקצוע ראשי נוסף, מתוך רשימה של מקצועות ראשיים מוכרים (כגון פיזיקה, כימיה, ספרות, היסטוריה וכיו"ב) ברמה של 5 יחידות.

האוניברסיטאות גם קבעו כי מועמדים ומועמדות שלמדו את המקצועות המרכזיים ברמה של 5 יחידות, יקבלו בונים בשיעור שבין 1.0 ו-2.5 נקודות מתוך 10. לדוגמא – מי שלמד מתמטיקה ברמה של 5 יחידות וציונו בבחינת הבגרות במתמטיקה הוא 8, יקבל, בעת חישוב הממוצע לצורך קבלה לאוניברסיטה, בונים של 2.5 נקודות, וציונו במתמטיקה יחושב כאילו היה 10.5.

כתוצאה מן המדיניות החדשה נוצרו מספר מדרגות בחינוך התיכון. במדרגה העליונה מצויים כמה עשרות בתי-ספר תיכוניים, שרובם בשכונות מבוססות בערים הגדולות, שבהם כל תלמידי ותלמידות החטיבה העליונה לומדים את המקצועות העיקריים ברמה הדרושה, ואף בגיורא התובענית ביותר: למשל – כל החטיבה לומדת אנגלית ברמה של 5 יחידות, וכיו"ב. במדרגה השנייה מצויים בתי-ספר שבהם רק אחת או שתיים מכיתות השכבה לומדות בהתאם לדרישות החדשות, ואילו שאר התלמידות והתלמידים לומדים לבגרות ברמה נמוכה, אשר בתנאי התחרות העזה השוררים היום בקבלה לאוניברסיטאות, אינה מעניקה סיכוי רב להמשך לימודים גבוהים. במדרגה השלישית מצויים בתי-הספר שמרבית תלמידיהם מקבלים תעודות בגרות שאינן עומדות בדרישות החדשות, או שהם מקבלים תעודות-גמר, שאינן מוכרות כלל על-ידי האוניברסיטאות.

הנוצריים לומדים גם תלמידים מוסלמים ודרוזים בני משפחות מבוססות.

תיכון שמכין לאוניברסיטה לעומת תיכון שאינו מכין לאוניברסיטה

קו ההפרדה השלישי מבוסס על מידת ההתכוונות של בתי-הספר התיכוניים השונים לדרישות המוסדות להשכלה גבוהה. ב-1987 החליטו האוניברסיטאות בישראל, בהסכמת משרד החינוך, על דרישות קבלה חדשות, שפירושן המעשי הוא מתן משקל מיוחס לתעודות-בגרות שמקצועות המתמטיקה,

המוסלמים, שיעור הלמידה נמוך. (ר' הלוח למעלה).

עבור הצעירים והצעירות המזרחיים בשכונות ובעיירות הפיתוח יזמה הממשלה, כאמור, חקמת בתי-ספר מקצועיים כמסגרת של לימוד תיכוני. בשכונות ובכפרים הערבים לא נקטה הממשלה בתכנית מוגדרת כלשהי כדי להתמודד עם בעיית חנשיה. בית-הספר התיכון הרווח הוא בית-הספר העיוני; כ-20% מתלמידי התיכון הערבים לומדים בבתי-ספר מקצועיים, רובם במגמות לא יוקרתיות.

אלא שהתואר "בית-ספר עיוני" עשוי להטעות, שכן חלקם הגדול מעניקים חינוך ברמה ירודה, המקבילה לזו הנחוגה בבתי-ספר תיכוניים מקצועיים בשכונות ובעיירות הפיתוח. רמת החוראה במתמטיקה, אנגלית ועברית נמוכה, יש דגש רב על למידה מיכאנית, יש מחסור במעבדות ובשירותים נלווים נוספים, כמו גם באפשרויות לימודיות, כדוגמת האופציה להגיש עבודה במקום בחינה מבחינות הבגרות. ההבדל הבולט ביותר הוא זה שבין בתי-הספר התיכוניים הפרטיים של המסדרים הנוצריים ובין בתי-הספר הממשלתיים. כמה מבתי-הספר הנוצריים משתווים ברמתם לטובים שבבתי-הספר התיכוניים העיוניים בשכונות היהודיות המבוססות. צריך לציין כי בבתי-הספר



מי מגיע לבגרות? רק 50% מכלל גילאי 17 היהודים, ו-26% מן הערבים, הגיעו ב-1989 לבחינות הבגרות;²² בקרב היהודים, רק 63% הצליחו בבחינה, ובקרב הערבים - 45%.²³ נציין כי חלק מן המצליחים מקבלים תעודה שאינה מאפשרת קבלה לאוניברסיטאות: את השיעור המדוייק קשה לקבוע, שכן אין פירוט אודות הרכב המקצועות של הזכאים לתעודת בגרות.

נתונים שפירסמה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ביוני 1989 נותנים תמונה של מידת ההצלחה בבחינות הבגרות של הקבוצות השונות אודותן דיברנו עד כה, כמו גם של ההבדל במידת ההצלחה בין בוגרי בתי-הספר העיוניים ובוגרי בתי-הספר המקצועיים. (רי לוח למטה).

מימד אחר של ההתפלגות הבלתי-שוויונית של

הזכאות לתעודת-בגרות מתקבל מן חלוקתו שלחל, הנותן מושג כללי על מיקומם של יישובים מבוססים, עיירות-פיתוח ויישובים ערבים בדירוג ההצלחה בבחינות הבגרות. צריך לציין כי הנתונים אינם כוללים תלמידים ותלמידות הלומדים מחוץ ליישוב, או כאלה שנשרו עוד לפני כיתה י"ב מן הלימודים. (רי לוח משמאל).

שיעורי הצלחה בבחינות הבגרות, לפי מסלול לימודים ומוצא

סך הכל ובחנים	%	
6,327	76.3	בוגר/ות עיוני, יהודים מוצא אירופה-אסריקה
6,681	76.2	בוגר/ות עיוני, יהודים ילדי ישראל דור שני
530	64.9	בוגר/ות עיוני, נוצרים
7,792	62.3	בוגר/ות עיוני, יהודים מוצא אסיה-אפריקה
759	55.5	בוגר/ות עיוני, ררוזים
1,962	54.2	בוגר/ות מקצועי, יהודים ילדי ישראל דור שני
2,526	53.4	בוגר/ות מקצועי, יהודים מוצא אירופה-אסריקה
3,163	44.0	בוגר/ות עיוני, מוסלמים
63	39.7	בוגר/ות מקצועי, ררוזים
4,843	38.8	בוגר/ות מקצועי, יהודים מוצא אסיה-אפריקה
52	30.8	בוגר/ות מקצועי, נוצרים
288	17.4	בוגר/ות מקצועי, מוסלמים

מקור: כנסים על "הנכונים והזכאים לתעודת בגרות לפי תכונות אשיות ודתיים הלימודים, חינוך גברי ונרבי, לשכה מרכזית לסטטיסטיקה, הדגה לעתונות, 19.6.89.

הערות: ההבדלים בין כנסים ובגרות בשיעורי ההצלחה, בחלק כל אחת מן הקבוצות ושנוי בחי-הספר, קבוצים, תחית, פרט להבדל משמעותי - לטובת הבנים - בשיעור ההצלחה של יהודים בוגרי תיכון המקצועי.

תלמידי כיתות י"ב, זכאים לתעודת בגרות מתוך כלל תלמידי כיתות י"ב, לפי יישוב המגורים - יישובים עירוניים שבהם 10,000 תושבים ומעלה 1989

מקרא: • יישובים ערביים • רוב מוחרי

10.0	• רהם
16.6	• בית שמש
17.9	• ראש העין
19.3	• בי ברק
19.4	• אפקים
19.8	• דימונה
20.0	• קרית שמונה
20.3	• פית הכרמל
20.4	• רמלה
21.6	• סחני
21.9	• קרית נת
22.1	• אור יהודה
23.1	• לוד
23.5	• בית שאן
24.6	• צפת
24.9	• באקה אל נרביה
24.9	• אום אל פאחם
25.0	• מבריה
26.1	• טייבה
26.5	• אילת
26.9	• מנחל העמק
27.2	• טבו
27.3	• שפרעם
27.8	• קרית מלאכי
30.7	• נשר
32.7	• בארשבע
33.0	• נצרת טלית
33.0	• פרדס חנה
33.1	• כרמיאל
34.8	• קרית אתא
36.1	• עפולה
36.4	• אשדוד
39.2	• מעלה אדומים
39.5	• יתור
39.8	• כפר כנא
40.7	• טסרה
41.6	• קרית ים
42.2	• אשקלון
43.5	• נצרת
43.7	• ירושלים
44.3	• בת-ים
44.5	• יבנה
45.3	• ערד
46.0	• נתניה
47.1	• הוד השרון
47.7	• חלוצים
48.0	• קרית שבע
48.1	• חדרה
48.1	• חולון
49.1	• ראשון לציון
49.7	• שראבה
50.0	• שירה
50.1	• פתח-תקוה
50.3	• נהריה
50.8	• נס-ציונה
50.8	• מבשרת ציון
51.0	• קרית מוצקין
53.2	• קרית ביאליק
56.4	• כפר סבא
56.7	• מאנר
57.2	• הרצליה
58.1	• רחובות
59.1	• גבעתיים
59.4	• חיפה
60.7	• רמת-ען
61.5	• רעננה
65.2	• רמת השרון
67.9	• קרית אנו

מקור: נתונים כיתות י"ב, יהודים הזכאים לתעודת בגרות/תעודת שט ל- יישוב טעונים יישובי הלימודים הרוחה תפריכות לספיקס-טע, זושנים, נכנסה מנין



השכלה גבוהה: פריבילגיה של מיעוט בישראל

שיעורם של הסטודנטים בקרב שכבת הגיל שלהם הוא נמוך, יחסית לארצות המערב. מכלל גילאי 20-29 (שעליה נמנים כ-80% מן הסטודנטים)¹⁰ מהווים תלמידי האוניברסיטאות רק 8.2% (9.4% מגילאי 20-24; 6.8% מגילאי 25-29).¹¹

אם נוסיף על אלה את סך כל הלומדים במוסדות לימוד על-תיכוניים לא-אוניברסיטאיים, כולל האוניברסיטה הפתוחה, נגיע לשיעור של כ-14% משכבת הגיל 20-29, שהוא נמוך מהשיעורים הנהוגים ברבים מאיזורי העולם.

בישראל יש 7 אוניברסיטאות (כולל מכון ויצמן, המלמד רק לתואר שני ושלישי). ובהן למדו בשנת 1989/90 67,750 סטודנטים וסטודנטיות.¹²

לצד האוניברסיטאות פועלים מוסדות להשכלה על-תיכונית שרובם הגדול אינם מעניקים תארים אוניברסיטאיים – סמינרים, בתי-ספר להנדסאים ולטכנאים, בתי-ספר לאחיות ולמקצועות-עזר רפואיים, בתי-ספר לפקידות ולאמנויות. בשנת 1989/90 למדו בהם 33,600 סטודנטים וסטודנטיות – מתוכם רק 8,300 היו במסלול לתואר ראשון.¹³

על אלה צריך להוסיף את תלמידי האוניברסיטה הפתוחה, שמספרם בשנת 1989/90 היה 13,000; מיעוט קטן מקרבם משיג תואר ראשון.¹⁴

סטודנטים יהודים – בארץ ובגולה

שיעור הלמידה הנמוך במוסדות להשכלה גבוהה בישראל בולט במיוחד כאשר משווים את שיעורי הלמידה של צעירים וצעירות יהודים בישראל לאלה של בני ובנות גילם בקהילות יהודיות ברחבי העולם.

באיזור פריז שבצרפת, 55% מגילאי 20-24 למדו בתחילת שנות ה-80 במוסדות להשכלה גבוהה או על-תיכונית.¹⁵ באשר לקהילות אחרות, במרבית המקרים אין נתונים אודות שיעורי הביקור במוסדות השכלה יחסית לקבוצת הגיל, אלא אודות שיעור בעלי ההשכלה הגבוהה בקרב האוכלוסיה הבוגרת. ואולם גם מהם אפשר לקבל מושג-מה. בבריית-המועצות, ברפובליקה הרוסית, למעלה משליש מן האוכלוסיה הבוגרת היהודית היו בשנת 1970 בעלי השכלה גבוהה.¹⁶ בארצות-הברית, ברבים מן הריכוזים העירוניים הגדולים, כ-90% מן היהודים הם בעלי השכלה גבוהה; בעיר ואשינגטון, 80% מן היהודים הם בעלי תואר שני או יותר.¹⁷ לשם השוואה, נציין כי שיעור בעלי השכלה של 13 שנים ומעלה בקרב ישראלים בוגרים עמד בשנת 1989 על 27.6%.¹⁸

הקבוצה היהודית היחידה בישראל שהשיגה גבוהים, יחסית, היא זו של הצעירים והצעירות האשכנזים. שיעור בני 20-29 האשכנזים ילידי

הארץ הלומדים באוניברסיטאות הוא כ-15%. אם נוסיף עליהם את המוסדות העל-תיכוניים הלא-אוניברסיטאיים ואת תלמידי האוניברסיטה הפתוחה, ובהנחה שההתפלגות העדתית בקרב אלה (אודותיה לא פורסמו נתונים) דומה לזו של תלמידי האוניברסיטאות, יגיע שיעור הלמידה של אשכנזים במוסדות להשכלה גבוהה לכ-25%. זהו שיעור נמוך מזה של קהילות של יהודים – בצרפת או בארצות-הברית, לדוגמה.

הישגיהם ההשכלתיים של מזרחים בישראל נמוכים באורח ניכר מאלה של בני-גילם בקהילה היהודית המזרחית הגדולה היחידה עליה יש נתונים ברי השוואה, זו של צרפת. סטודנטים אוניברסיטאיים ילידי הארץ שאביהם ילידי אסיה או אפריקה מהווים 4.0% מקבוצת-הגיל 20-29 (אין נתון נפרד לגבי גילאי 24-20, אצלם אמור השיעור להיות גבוה יותר). אם נצרף אליהם את תלמידי המוסדות העל-תיכוניים הלא-אוניברסיטאיים והאוניברסיטה הפתוחה, ובהנחה שההתפלגות העדתית בקרב אלה דומה לזו של תלמידי האוניברסיטאות, יגיע שיעור הלמידה של מזרחים ילידי הארץ לכ-6.7%. לשם השוואה, מחקר שנערך בקרב יהודי צרפת בשנות השמונים העלה כי באיזור פריז, כמעט אחד מתוך כל שני יהודים צרפתיים יוצאי מרוקו בני 25 עד 29 הם כיום בעלי השכלה גבוהה.¹⁹ שיעור בעלי השכלה של 13 שנה ומעלה בקרב ישראלים מזרחים בני 15 ומעלה עמד בשנת 1989 על 17.6%.²⁰

סטודנטים פלסטינים – בישראל ומחוצה לה

הישגיהם ההשכלתיים הפורמאליים של

הפלסטינים אזרחי ישראל נמוכים גם הם בהשוואה לאלה של בני-עמם בני-גילם בארצות אחרות, כמו גם בהשוואה לאלה של כלל הצעירים והצעירות בכמה מארצות ערב. המדובר במגמה בת שנים. ב-1967/68 היו בירדן למעלה מ-25,000 סטודנטים,²¹ ש-90% מהם היו פלסטינים.²² בישראל, לעומת זאת, היו באותה עת (1966) רק 268 סטודנטים ערבים.²³ גם אם נזכור כי הערבים בישראל מהווים רק כשביעית עד שמינית, לערך, מכלל בני העם הפלסטיני, הפער הוא עדיין גדול ביותר, שכן המספר הצפוי, לו היו הישגי הפלסטינים אזרחי ישראל דומים לאלה של בני-גילם מחוץ לישראל, היה צריך להיות למעלה מ-3,000. עשר שנים מאוחר יותר, כאשר מספר הסטודנטים הפלסטינים בעולם הגיע לכ-80,000,²⁴ עמד מספר הסטודנטים הערבים בישראל על כ-2,000 (המספר הצפוי, על-פי אותה הנחה, היה צריך להיות כ-10,000). שמונים-ושניים אחוזים מכלל ציבור הסטודנטים הפלסטינים למדו באוניברסיטאות ערביות – בלבנון, במצרים ובסוריה, בעיקר; כ-2,750 למדו באוניברסיטאות במערב אירופה ובארצות-הברית.²⁵

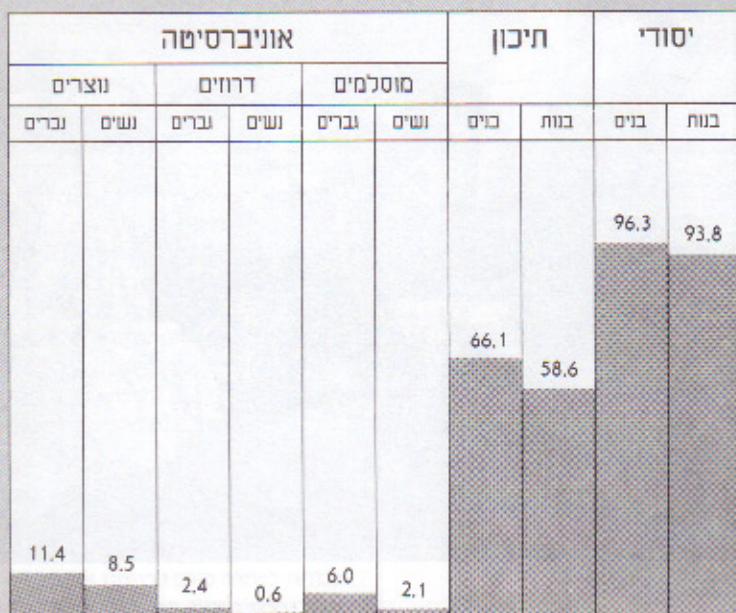
אותם בוגרי תיכון ערבים המגיעים למוסדות להשכלה גבוהה נתקלים במספר קשיים ייחודיים להם, כדוגמת המעבר ללמידה בשפה העברית, או ריחוקן של האוניברסיטאות מריכוזי היישוב הערביים – והקושי הנלווה של מציאת דיור בעיר הגדולה, כאשר בעלי-בתים פרטיים רבים נמנעים מלהשכיר חדרים לערבים, וכאשר המקומות המוקצים להם במעונות הם מעטים.

שיעורי ביקור במוסדות להשכלה גבוהה בישראל, גילאי 18-29

16.6	גברים יהודים ילידי ישראל, מוצא אירופה/אמריקה (25-29)
15.2	נשים יהודיות ילידות ישראל, מוצא אירופה/אמריקה (18-24)
14.6	גברים יהודים ילידי ישראל, דור שני (25-29)
14.2	נשים יהודיות ילידות חוץ, מוצא אירופה/אמריקה (18-24)
12.4	גברים יהודים ילידי חוץ, מוצא אירופה/אמריקה (25-29)
11.5	נשים יהודיות ילידות ישראל, דור שני (18-24)
11.4	גברים נוצרים (18-24)
8.5	נשים נוצריות (18-24)
6.9	גברים יהודים ילידי חוץ, מוצא אסיה (18-24)
6.0	גברים מוסלמים (18-24)
5.0	נשים יהודיות ילידות חוץ, מוצא אסיה (18-24)
4.6	גברים יהודים ילידי ישראל, מוצא אסיה (25-29)
4.4	נשים יהודיות ילידות חוץ, מוצא אפריקה (18-24)
4.1	גברים יהודים ילידות ישראל, מוצא אסיה (18-24)
3.9	גברים יהודים ילידי חוץ, מוצא אפריקה (18-24)
3.7	גברים יהודים ילידי ישראל, מוצא אפריקה (25-29)
3.1	נשים יהודיות ילידות ישראל, מוצא אפריקה (18-24)
2.5	גברים דרוזים (25-29)
2.1	נשים מוסלמיות (18-24)
0.6	נשים דרוזיות (18-24)

המקור: מפקד האוכלוסין ודירתי 1983, פרקים מס' 10: תכונות השכלתיות של האוכלוסיה ושפות הדבור, לוח א' הערה: המפקד מציין שתי קבוצות גיל: 18-24 ו-25-29. כאן מוצג רק נתון רבגור סכין חשניים. עבור כל קטגוריה

שיעורי למידה של ערבים ביסודי, בתיכון ובאוניברסיטה, לפי מין



קודם לכן, באמצעות השפעה עקיפה של ציפיות ההורים והמורות. הורים בישראל, ערבים ויהודים כאחד, מייחסים חשיבות גבוהה יותר לחינוכם של הבנים.¹⁰ תכני הלימוד עצמם – המקראות, למשל – מציגים את הבנים בעמדה של עליונות.¹¹

אם נרצה לבדוק את משקלו היחסי של אי-השוויון הבין-מיני, בחשוואה לזה של אי-השוויון המעמדי או הלאומי והעדתי, נוכל להתבסס, בין השאר, על הבדלים בין-מיניים בתוצאות מבדקי משכל. בתוך כל אחת מן הקבוצות בהן אנו דנים – אשכנזים, מזרחים וערבים – נמצאו הבדלים בין-מיניים בתוצאות המבדקים, וההבדלים הם בסדר-גודל דומים. בדיקה של ההשפעה היחסית של מוצא, מעמד חברתי-כלכלי ומין על תוצאות המבדקים, מצאה כי השיך המיני הוא הגורם בעל ההשפעה הקטנה ביותר: דהיינו, הגורם בעל ההשפעה הרבה ביותר על הישגים במבדקים הוא המוצא (אצל יהודים; אצל הערבים או החשתיים הדתיים); הגורם השני בחשיבותו הוא המעמד החברתי-כלכלי, ואילו ההשתייכות המינית היא שלישית בחשיבותה.¹² במילים אחרות, ניתן לומר כי המוצא והמעמד הם הגורמים הקובעים את מיקומם הכלכלי של אשכנזים, מזרחים וערבים במערכת-החינוך בישראל; ובתוך כל קבוצה וקבוצה, ההשתייכות המינית גורמת להבדלים פנימיים, לטובת הבנים של הקבוצה.¹³

בחינוך העצמאי ובבתי-ספר "תורניים", ומגוון מקצועות דומה, להוציא מספר יוצאים מן הכלל: בבתי-הספר החרדיים ובחלק מן הדתיים, לימודי קודש של בנים שונים מאלה של בנות; בשיעורי התעמלות, בנות ערביות בדרך-כלל אינן משותפות; ובמרבית בתי-הספר, בשעה שבנות לומדות כלכלת-בית, הבנים לומדים מלאכה.¹⁴

בחינוך העליונה (עבור אלה הלומדות בבתי-ספר מקצועיים, עוד בחטיבת-הביניים) מופרדות בנות רבות מן הבנים, אם בדרך של הפנייה, המבוססת על משפטים קדומים אודות טיבה של תעסוקה נשית, ואם בדרך של בחירה במסלולים נפרדים. בבתי-הספר העיוניים קיימת נטייה של הבנות להתרכז במקצועות הומאניים, בעוד שבנים נוטים להתרכז במסלולים הריאליים. בבתי-הספר המקצועיים, יש לבנות מסלולים ייחודיים להן – כגון אופנה, סיעוד, ספרות, מינהל ומזכירות. כאן ההפרדה כרוכה באי-שוויון ברור, שכן מקצועות "נשיים" נחשבים לבעלי ערך שוק נמוך יותר ממקצועות גבריים. לרוב אין מעודדים בנות ללמוד מקצועות "גבריים", ולהיפך.

בדיקה של ערכים גלויים ומוסווים המבוטאים בתכני הלימוד, הנוגעים ליחסים בין שני המינים, היא הדרך השלישית לבחון את מידת השוויון הבין-מיני במערכת החינוך. בדיקה זו מראה כי מעבר למסלול הרשמי במסגרת בתי-הספר, אי-השוויון בין בנים לבנות מתהווה עוד

את מידת השוויון בין נשים וגברים בחינוך ניתן לבחון בשלוש דרכים: בהשוואה של מדדים פורמאליים של שיעורי למידה והישגים לימודיים; בבדיקה של מסלולי הלימוד ונושאי הלימוד; ובבדיקה של ערכים גלויים ומוסווים המבוטאים בתכני הלימוד, הנוגעים ליחסים בין שני המינים.

מדדים פורמאליים של שיעורי למידה והישגים לימודיים מלמדים, מחד גיסא, על מידת הפתיחות הפורמאלית של מערכת החינוך כלפי למידה של נשים, ומאידך גיסא – על מידת הפתיחות של קהילות שונות כלפי לימודים של נשותיהן.

אצל יהודים, שיעור הלמידה של נשים אינו שונה כיום מזה של גברים. מאז תחילת שנות השמונים, כמחצית מכלל תלמידי האוניברסיטאות הן נשים – וכך הדבר גם בשלבי החינוך היסודי והתיכון.

אצל ערבים, שיעורי הלמידה של נשים נמוכים מאלה של גברים: החפרש המשמעותי ביותר הוא אצל המוסלמים והדרוזים, אולם גם אצל הנוצרים, מספר הנשים הלומדות קטן מזה של הגברים. החפרשים בשיעורי הלמידה ניכרים כבר בשלב החינוך היסודי – 93.8% לעומת 96.3% אצל הבנים; בשלב החינוך התיכון, החפרשים גדלים – 58.6% לעומת 66.1% אצל הבנים.¹⁵ החפרשים הגבוהים ביותר הם בשלב הלימודים באוניברסיטה: בקרב גילאי 18-24 המוסלמים, שיעור הלמידה באוניברסיטה של גברים הוא 6.0, ואילו זה של נשים הוא 2.1; אצל הדרוזים, השיעורים המקבילים הם 2.4 ו-0.6; ואילו אצל הנוצרים, השיעורים הם 11.4 ו-8.5 (ר' לוח משמאל).

באשר למדדים פורמאליים של שיעורי למידה, נראה כי ההבדלים בין הקבוצות השונות מצביעים על מידת פתיחות שונה של כל קהילה וקהילה ללימודים של בנותיה ונשותיה – ולאז דווקא על סגירות של המערכת עצמה בפני נשים.

אם נפנה למדד השני, בדיקה של מסלולי הלימוד ונושאי הלימוד, נמצא הבדלים משמעותיים עוד יותר בין נשים וגברים – והפעם בכל שלוש הקבוצות.

אם נתחיל באוניברסיטה, נמצא בכל הקבוצות ריכוז גבוה של נשים במדעי הרוח: שיעורם שם הגיע בשנת 1989 ל-74.4%,¹⁶ ויש חוגים מסויימים בהם בולט ריכוזן במיוחד – כגון בלימודי שפות, במקצועות חינוך והוראה, באמנות, תיאטרון ומוסיקולוגיה, בעבודה סוציאלית, קרימינולוגיה ובמקצועות עזר רומאיים.¹⁷

בבתי-הספר היסודי ובחטיבת-הביניים, לומדות מרבית הבנות בישראל לצד בנים (פרט לבתי-ספר נפרדים בכפרים מוסלמיים ודרוזיים, וכן

עבר והווה: האם הפערים קטנים?



הוא, מקיף לא יותר משני אחוזים משכבת הגיל הרלבנטית. קבוצה אחת, הנוצרים – נשים וגברים כאחד – מגיעה להישגים לימודיים דומים למדי לאלה של היהודים האשכנזים. לעומת זאת, הישגיהם הלימודיים של המוסלמים, הדרוזים והבדואים נמוכים ביותר, והדבר נכון במיוחד לגבי הנשים בכל אחת מקבוצות אלה.

הישגי החינוך בישראל ובעולם

כאשר באים להעריך את השינויים שחלו במערכת החינוך בישראל, מן הראוי להשוות אותם לשינויים שחלו במערכות החינוך בעולם הרחב. הנתונים בלוחות שממול מעלים כי בתחום החינוך היסודי עומדת ישראל כיום בשורה אחת עם הארצות המפותחות; השינוי המשמעותי ביותר כאן חל בקרב המגזר הערבי (אך נזכור כי שיעור הנשירה עדיין גבוה). בתחום החינוך התיכון חלו שינויים משמעותיים, בעיקר בקרב היהודים; השינוי כאן היה מקביל לזה שחל בארצות המפותחות (אך נזכור כי הוא הושג באמצעות השרשתו של החינוך המקצועי בשכונות ובעיירות הפיתוח). במגזר הערבי, לעומת זאת, ההתפתחות בחינוך התיכון דומה יותר לזו של הארצות המתפתחות – אם כי מעט טובה יותר.

בעוד שבחינוך היסודי והתיכון צעדה ישראל במקביל לארצות המפותחות, הרי שמבחינת השינויים שחלו בשיעורי הלמידה במוסדות להשכלה גבוהה, צעדה ישראל במקביל לארצות המתפתחות – הרחק מן הארצות המפותחות, והרחק במיוחד מארצות אמריקה הצפונית. ארצות ערב ידעו שינוי גדול יותר, ואף הגיעו לשיעור למידה דומה. כל זאת כאשר מדובר באוכלוסיה בכללותה – שכן שיעורי הלמידה של מאזרחים ושל ערבים במוסדות להשכלה גבוהה עדיין רחוק ביותר מן הממוצע בארצות המתפתחות, או מן הממוצע בארצות ערב.



את הנוצרים. ואולם כאמור, העלייה בשיעור הלימוד בתיכון הושגה באמצעות הרחבתו של החינוך המקצועי, אשר מוביל רק חלק קטן מתלמידיו ותלמידותיו לבחינות הבגרות. שיעור המזרחים באוניברסיטאות עלה באופן ניכר בשנות השבעים והשמונים – מ-13% מכלל הסטודנטים לתואר ראשון ב-1967 ל-19% ב-1977 ולכ-30% ב-1987. ואולם, אילו היה שיעורם של המזרחים בהשכלה הגבוהה כשיעורם באוכלוסיה, היה ייצוגם צריך להיות כפול, לערך. שיעורם של המזרחים בקרב הלומדים לקראת תארים גבוהים הוא נמוך: בלימודי התואר השני, 18.0% מן הסטודנטים הם מזרחים, ובלימודי התואר השלישי – 13.1%.

לנוכח מיעוט המזרחים במסלולים המובילים לבגרות בבתי-הספר התיכוניים, ספק אם שיעור זה ימשיך ויגדל באותו קצב גם בעתיד. הפער הכולל בין שתי קבוצות-המוצא היהודיות הגדולות לא הצטמצם במהלך השנים מאז העלייה ההמונית: בשנת 1961, שיעור בעלי השכלה של 13 שנות לימוד ויותר בקרב עולים חדשים מארצות אסיה ואפריקה היה 3%, ואילו בקרב עולים חדשים מארצות אירופה ואמריקה – 12.7%; ב-1981, המספרים המקבילים היו 11.6% ו-41.8%. השיעורים עלו, אך היחס ביניהם נשאר דומה.

בקרב הפלסטינים אזרחי ישראל, השינוי הבולט ביותר לעומת שנות ה-50 הוא הכללת החלק הארי של הילדות והילדים במסגרת החינוך היסודי. החינוך התיכון התרחב, אך הוא מקיף עדיין לא יותר מ-62% מכלל בני ובנות הנוער, ואילו החינוך האוניברסיטאי, שגדל גם

האם המצב בתחום החינוך וההשכלה טוב היום יותר משהיה בשנות החמישים? האם יכולה מערכת החינוך הישראלית לחוש סיפוק לאור הישגיה?

התשובה היא מורכבת. מצד אחד, בארבעת העשורים שחלפו מאז הקמת המדינה והעלייה הגדולה של השנים הראשונות, עלתה באורח ניכר הרמה ההשכלתית הכוללת של האוכלוסיה בישראל. חינוך יסודי הוא כיום תופעה אוניברסאלית, כמעט; החינוך התיכון מקיף, בקרב יהודים, כ-90% מן הנוער, ובקרב ערבים, כ-62% מן הנוער. שיעורי הלמידה של נשים מוסלמיות ודרוזיות, למרות שהם עדיין נמוכים מאלה של הבנים, גבוהים יותר משחיו בעת הקמת המדינה. מצד שני, העלייה הכוללת ברמת ההשכלה התרחשה תוך כדי קיבוע ואף העמקה של הפערים בין שלוש קבוצות אוכלוסייה עיקריות – היהודים האשכנזים, היהודים המזרחים והערבים. הקבוצה שזכתה לשיפור המשמעותי ביותר חיתה המעמד הבינוני והגבוה, האשכנזי ברובו, ובעיקר זה העירוני והחילוני, שהיה תנהגה העיקרי מהתרחבות החינוך התיכון העיוני וההשכלה הגבוהה. הדבר התרחש בד בבד עם התבססותו של מעמד זה מבחינה כלכלית ופוליטית. מדובר כאן במעין "ברית קדימה", שחותירה את שתי הקבוצות האחרות במרחק ניכר מאחור, למרות השינויים שחלו אצלן.

בקרב המזרחים, השינוי העיקרי היה העלייה בשיעור הממשיכים בלימוד תיכון. בשנות ה-50, מספר המזרחים שלמדו בתיכון היה מזערי, ואילו עתה הוא קרוב למדי לזה של האשכנזים, וגבוה באורח ניכר מזה של הערבים – להוציא



ציון לשבח

ה. ל. ה., הוועד הציבורי למען החינוך בשכונות ובעיירות המיתוח. נוף שהוקם בשנת 1987. מסרתו לעודד הורים בשכונות ובעיירות פיתוח למעורבות גדולה יותר בבתי-הספר, במסרה לשפר את השירות החינוכי שילדיהם מקבלים. עיקר הפעילות – ידוע הורים לגבי זכויותיהם וסיוע להורים בודדים המתקשים להמסור עם מנגנוני המיון של מערכת החינוך.

ועדת המעקב לענייני חינוך שליד ועד ראשי המועצות המקומיות הערביות. נוף שהוקם בשנת 1987. הוועדה אוספת ומפרסמת נתונים על הנושאים במערכת החינוך הערבית, ומשמשת כקבוצת לחץ לשיפור שירותי החינוך ביישובים הערביים, אם באמצעות פעילות כסיוע הציבורי הלאומי, ואם באמצעות פעילות בקרב הקהילה הערבית.

החטיבות ללימודי האשה באוניברסיטאות חיפה, תל-אביב וירושלים. החטיבות (ששמן הרשמי ומעמדן המיוהלי שונה ממוסד למוסד) מקיימות הוראה, מחקר והסברה בנושאים הקשורים למעמד האשה בחברה, ומעודדות ליחס שוויוני ולא-סיני בחני הלימוד במערכת החינוך.

המערכות:

ד"ר יוסי דהאן
ד"ר האלה חזן
פטינת חזן, מ. א.
ד"ר שלמה סבירסקי
ברברה סבירסקי, מ. א.
ד"ר מרילין ספר
גילברט פינקל, מ. א.
ד"ר פרנסיס רדאי
אורי רם, מ. א.
מנחם שושן, מ. א.
ד"ר ויקי שירן
חיבר את הגיליון: שלמה סבירסקי
הזכויות שמורות למרכז אדוה

עיצוב: מירי דהאן

מקורות

- (39) Bensimon and Dellapergola, עמ' 170.
- (40) למיס, שנתון סטטיסטי לישראל, 1990, לוח 22.2.
- (41) Badran, N. A. 1980. The Means of Survival: Education and the Palestinian Community, 1948-1967. The Journal of Palestine Studies, vol. X (4), p. 73.
- (42) Hallaj, M. 1980. The Mission of Palestinian Higher Education. The Journal of Palestine Studies, vol. IX (4), p. 77.
- (43) רכס, א. 1981. "המשכילים". בתוך ליש, א. (עורך), הערבים בישראל: רציפות ותמורה. ירושלים, מאנוס, עמ' 181.
- (44) Hallaj, עמ' 77.
- (45) Badran, עמ' 73.
- (46) למיס, שנתון סטטיסטי לישראל, 1990, לוח 22.13.
- (47) למיס, שנתון סטטיסטי לישראל, 1990, לוח 22.38.
- (48) למיס, 1990. ירחון סטטיסטי לישראל, מס' 8, לוח 3.
- (49) Ben Tsvi-Mayer, S. 1991. Teaching Girls to be Women in Israeli Jewish Schools. In Swarski, B. and M. Safir (eds), Calling the Equality Bluff: Women in Israel. Elmsford, N.J., Pergamon.
- (50) Butler-Por, N. 1985. Gifted Children in Thrac Israeli Cultures. In Freeman, J. (ed), The Psychology of Gifted Children. New York, John Wiley.
- (51) מעון, מ. 1975. סוציאליזציה למיולי תפקודי מין בבית-הספר הממלכתי בישראל. ירושלים, חמון לחקר חקירה והחלוח. וכן Seher, D., G. Norman and R. Hershtikowitz. Sex Roles in Israeli Elementary School Readers. The Journal of Social Psychology, 114, 1981.
- (52) Lieblieh, A. 1985. Sex Differences in Intelligence Tests Performance of Jewish and Arab School Children in Israel. In Safir, M., M. Mednick, D. Izraeli and J. Bernard (eds), Women's Worlds. New York, Praeger, p. 124.
- (53) סבירסקי, עמ' 202.
- (54) זילברברג, רות. 1987. הלימודים לתואר ראשון במערכת ההשכלה הגבוהה. ירושלים, המועצה להשכלה גבוהה, עמ' 35.
- (55) למיס, שנתון סטטיסטי לישראל, 1990, לוח 22.38.
- (56) משרד החינוך והתרבות. 1983. מערכת החינוך בראי המספרים. ירושלים, עמ' 19.
- (57) זילברברג, עמ' 19.

- (16) למיס, שנתון סטטיסטי לישראל, 1990, לוח 2.30.
- (17) למיס, שנתון סטטיסטי לישראל, 1990, לוח 22.21. ר. ג. א. חאג, 1991, עמ' 103-104.
- (18) משרד החינוך והתרבות. 1985. צוות המכילים לאלטרנטיבות חינוכיות וטיפוליות. דו"ח הוועדה לבדיקת החינוך הערבי. ירושלים, עמ' 20.
- (19) למיס, שנתון סטטיסטי לישראל, 1990, לוחות 22.13 ו-22.12.
- (20) משרד החינוך והתרבות. 1990. הרפורמה והאנטיסטיסטיקה: מובאות וסקי מקורות. ירושלים, עמ' 22.
- (21) למיס, שנתון סטטיסטי לישראל, 1990, לוח 22.17.
- (22) למיס, שנתון סטטיסטי לישראל, 1990, לוח 22.17.
- (23) למיס, שנתון סטטיסטי לישראל, 1985, לוח 12.
- (24) משרד החינוך והתרבות. 1991. מערכת החינוך והתכנון: הניתב והתכנון בתיכונים העליונים והתל-תיכונים בשנת הלימודים תשנ"א. חולון, המרכז לחינוך טכנולוגי, עמ' 11.
- (25) למיס, 1989. הדו"ח לעתיד. 19 ביוני, ירושלים.
- (26) למיס, שנתון סטטיסטי לישראל, 1990, לוח 22.10.
- (27) חידר, י. 1985. החינוך המסגרי-טכנולוגי במגזר הערבי בישראל. תל-אביב, המרכז הבינלאומי שלום במזרח התיכון, עמ' 34-24.
- (28) מחשוב על-פי הדו"ח לעתיד של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מיום 8.9.19, שנתון סטטיסטי לישראל, 1990, לוח 22.1.
- (29) למיס, 1989. הדו"ח לעתיד. 19 ביוני, ירושלים, לוח 1.
- (30) למיס, שנתון סטטיסטי לישראל, 1990, לוח 22.38.
- (31) למיס, שנתון סטטיסטי לישראל, 1990, לוח 22.14.
- (32) למיס, שנתון סטטיסטי לישראל, 1990, לוח 22.35.
- (33) למיס, שנתון סטטיסטי לישראל, 1990, לוח 22.33.
- (34) למיס, שנתון סטטיסטי לישראל, 1990, לוחות 22.46 ו-22.45.
- (35) Bensimon, D. and S. DellaPergola. 1984. La Population Juive de France: Socio-Demographie et Identite. Jerusalem, The Hebrew University of Jerusalem, The Institute of Contemporary Jewry, p. 168.
- (36) אלטשולר, מ. 1980. חקובץ יהודי בברית-המועצות בימינו. ירושלים, מאנוס, עמ' 157.
- (37) Tobin, G. A. 1980. A Sociodemographic Profile of Jews in the United States in the 1980s. In Schmelz, U.O. and S. DellaPergola (eds), Papers in Jewish Demography. Jerusalem, The Hebrew University of Jerusalem, The Institute of Contemporary Jewry, p. 58.
- (38) למיס, שנתון סטטיסטי לישראל, 1990, לוח 22.2.

- (1) משרד החינוך והתרבות. 1985. צוות המכילים לאלטרנטיבות חינוכיות וטיפוליות. דו"ח הוועדה לבדיקת החינוך הערבי. ירושלים.
- (2) סבירסקי, מ. 1957. "הבחנה החברתית של מבנה החינוך בישראל". בתוך איאשטאדט, ש. נ. ח. אדלר, ר. סנא וא. שלח (עורכים), חינוך וחברה בישראל. ירושלים, אקדמון, עמ' 147.
- (3) סבירסקי, ש. 1990. חינוך בישראל: מרחב המסלולים והמפדים. תל-אביב, ברירות, פרק 3.
- (4) אדלר, ח. 1985. "אינטגרציה בבתי-הספר והחברתיות במערכת החינוך בישראל". בתוך אסיר, י. ש. שרן ור. בריצבי (עורכים), אינטגרציה בחינוך. תל-אביב, עמ' עובד, עמ' 43.
- (5) סבירסקי, פרק 5.
- (6) דיוויס, ו. באשי. 1980. חישן החינוך של בית-הספר היסודי בישראל. ירושלים, בית-הספר לחינוך של האוניברסיטה העברית, עמ' 124.
- (7) מינקוביץ ואחרים, עמ' 137.
- (8) המדובר במעט למעלה משלוש מכלל תלמידי בתי-הספר היסודיים והתיכונים. כיון שגורמים מרחיבים קרוב לשני-שלוש מכל שנתן בשכבת-הדיל הזו, וכיון שכמעט כל התלמידים והתלמידות המוגדרים ליסעוני טיפוח הם מאירים, קצא שהם מהווים מעט במעלה מחצית מכלל המאירים ביסודי ובתיכונים הביניים. משרד החינוך מפרסם מנת לעת נתונים חמבקים לחוכית ירידה בשיעור "טעני הטיפוח", אך ש המערעים על נתונים אלה. ר. לונגאט, הארץ, 24.12.85.
- (9) מינקוביץ ואחרים, עמ' 341.
- (10) דיוויס, ר. ו. שריצבאך ור. אסיון. 1983. מי נהנה ממשאבי החינוך? חלוקת התשומות בשנים 1973-1978. ירושלים, משרד החינוך, האנף לסיפוח, רוחה ויסקום, עמ' 64.
- (11) באשי, י. ס. קחאן ור. דיוויס. 1981. חישנים הלימודיים של בית-הספר היסודי הערבי בישראל. ירושלים, בית-הספר לחינוך של האוניברסיטה העברית, עמ' 479.
- (12) באשי ואחרים, עמ' 464. ר. ג. סבירסקי, מ. 1985. "חקירה וחבנת חקירה". מנגלי קריאה, מס' 12.
- (13) משרד החינוך והתרבות. 1985. צוות המכילים לאלטרנטיבות חינוכיות וטיפוליות. דו"ח הוועדה לבדיקת החינוך הערבי. ירושלים.
- (14) Al-Haj, M. 1991. Education and Social Change Among the Arabs in Israel. Tel Aviv, The Center for Peace in the Middle East, pp. 80-81.
- (15) לשכה מרכזית לסטטיסטיקה (הלח), למיס, 1990. שנתון סטטיסטי לישראל, 1990, לוח 11.4.

ההוצאה לאור של גליון זה נתאפשרה הודות לתרומה של קרן NOVIB